

gen vanaf 1898.

81) Namen: Oranjevereniging Het Oosten tot Veredeling van Volksvermaken (1902), Vereeniging tot Veredeling van Volksvermaken Delfshaven (1906), Oranjevereniging tot Veredeling van het Volksvermaak Het Noorden (oprichtingsjaar onduidelijk), Vereeniging tot Veredeling van het Volksvermaak Snellemanstraat e.o. (1922).

82) Het Oosten telde in 1906 274 leden en 15 begunstigers. In 1911 had men ongeveer 200 leden. Delfshaven telde in dat jaar zelfs 361 leden, tien donateurs, 27 buitengewone leden en 44 begunstigers. Vgl. *Gemeenteverslag Rotterdam* 1906, 349; 1911, 449.

83) Volksvermaken was althans zo vrij de komst van dergelijke verenigingen deels toe te schrijven aan haar eigen ijver. Vgl. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 27 januari 1898.

84) GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 2, Notulen 27 februari en 30 augustus 1913.

85) Davids, 'Verenigingsleven', 280-286; Theo Beckers en Hugo van der Poel, *Vrije tijd tussen vorming en vermaak. Een inleiding tot de studie van de vrije tijd* (Leiden en Antwerpen 1990) 66-67.

86) Vgl. Manneke, *Policie*, 120; Frank van Vree, 'De verlokkingen van de Zandstraat: Vertier aan de zelfkant van een stedelijke samenleving', in: Don Kalb en Sytze Kingma, *Fragmenten van vermaak. Macht en plezier in de 19de en 20ste eeuw* (Amsterdam 1991) 25-42, aldaar 34-37.

87) Vgl. Hans Righart, 'Moraliseringsoffensief in de Nederlanden in de periode 1850-1880', in: Harry Peeters e.a. ed., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 194-208, aldaar 205-206; Zie ook: L.J. Altena, 'Een broeinest der anarchie'. *Arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling. Vlissingen 1875-1929* (1940) (Amsterdam 1989) 351.

88) Frans Groot, *Roomsen, rechtzinnigen en nieuwlichters. Verzuiling in een Hollandse plattelandsgemeente, Naaldwijk 1850-1930* (Hilversum 1992) 188-189.

89) GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 2, Notulen 17 juni 1918 en 27 maart 1919.

90) GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 4, Uitgaande brieven, Secretaris F. van Peski aan de burgemeester van Rotterdam, 18 juni 1908; inv.nr. 2, Notulen 30 augustus en 28 november 1913, 16 juni en 30 november 1914.

91) GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 3, Notulen 13 maart en 21 november 1922; GAR, bibliotheek, krantenknipselverzameling Van Vollenhoven, nr. 368, 15.

92) Zie noot 14. Cursivering O.W.

93) Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* was een snel groeiend dagblad (oplage 1880: vierduizend, 1900: vijftigduizend) onder de kleine burgerij, waarin uitgebreid verslag werd gedaan van het niet-socialistisch verenigingsleven in Rotterdam. Hoofdredacteur was Volksvermaken-lid C. Sijthoff. Vgl. Davids, 'Verenigingsleven', 293 en 300.